

קול קורא

קול קורא לגיליון מספר 14 של כתב העת דברים המוקדש לנושא "תיגר וציות"

קריאת תיגר היא ביטוי של מרד כלפי סמכות, שלטון, נורמה ומנהג. הסמכות לובשת פנים רבות, אם זו המשפחה, אם הסדר החברתי, אם כוח כלכלי ואם הנהגה פוליטית או דתית. קריאת התיגר נעה על מנעד שבין צייתנות וכפיפות לבין מרד ומהפכה. רבים קוראים תיגר בשלבים שונים של חייהם בדרכם לגיבוש זהותם, חיפוש דרכם ונתיבם ללא מהפכות גדולות. המתח בין ציות לקריאת תיגר מצוי בבסיס החיים המשפחתיים, החברתיים, הדתיים והתרבותיים. תנועות וזרמים קמים כתיגר כלפי סמכות קודמיהם, כערעור על אקסיומות לכאורה.

המונח ציות יכול אומנם להיחשב כהופכה של הקריאה לתיגר, אך אם תיגר נע בין ערעור על מוסכמות ועד קריאה למרד, ציות נע בין התנהגות סתגלנית המתבטאת בהתאמת דעתי לזו של קבוצת השייכות שלי, או היענות מרצון לפניית הזולת ועד קבלת הדין עקב לחץ ישיר או עקיף. ציות מפורש דורש בהכרח שינוי נורמטיבי של דרכי ההתנהגות. פעמים רבות הנסיבות הן חיצוניות בשל הוראה ישירה של בעל סמכות, אך לעיתים בשל עוצמתן של אמונות, מסורות תרבותיות ומנטליות שהאוחז בהן מקבלן ללא עוררין. הנה אברהם בדרכו אל האמונה באל אחד ניתץ אלילים, אך משהפך למאמין היה מוכן להקריב את בנו יחידו רק מפני שציווי אלוהי אמר לו לעשות זאת.

בדין הסוציולוגי תמצאו את ההנחה שכדי להפוך ליצורים חברתיים, בני אדם רוכשים להם סתגלנות כדרך התנהגות. היכן עובר הגבול בין "התנהגות חברתית ראויה" לבין ציות לכל סמכות שבאה מלמעלה, גם כאשר זו משרתת מנגנונים של כוח ושעבוד.

דומה שמשעה שאנחנו נולדים מלמדים אותנו לציית: בתא המשפחתי, לאימא ואבא, לגננת, למורים בבית הספר, למפקדים בצבא... אז מתי והיכן מלמדים אותנו לא לציית, לקרוא תיגר? האם הדרישה לציית איננה חלק מכל מערכת חינוך? כיצד מערכת חינוך המבוססת על משמעת כתנאי יסוד יכולה לחנך לחשוב מחוץ לקופסה או לאתגר בחשיבה ביקורתית הקוראת תיגר על המערכת עצמה? מן המפורסמות הוא שהיררכיה מבוססת על ציות ואף מתקפת אותה. הנה היחס השגור של בני האדם לבעלי חיים מושתת על עקרון הביות או האילוף, כאשר שניהם נובעים מהתפיסה שבני האדם הם הצד הראוי יותר במשוואה, אם לא העליון, ועל כן יש לציית להם.

דומה שהמאה העשרים הוכיחה בצורה קשה וכואבת ביותר כיצד הפכה "צייתנות היתר" לסכנה ממשית למין האנושי. בספרו אי ציות (1981) כתב אריך פרום הפילוסוף היהודי גרמני: "ההיסטוריה האנושית החלה במעשה של אי ציות, ואין זה בלתי סביר שהיא תושמד על-ידי מעשה של ציות".

איפה אם כן עובר הגבול בין קריאת תיגר /אי ציות או סרבנות, לאנרכיה? במשטר דמוקרטי נחשב אי ציות כמעשה לגיטימי בגבולות המוכרים והידועים מראש של מחאה ומסגרת ההיתר/ענישה הקבועים בחוק. כבר הנרי דוד תורו, הסופר והפילוסוף האמריקאי טען (1849), שאפשרו של אי ציות אזרחי הוא תנאי הכרחי להתקיימותו של חופש המצפון.

אי ציות נחשב לסגולה, כתב תורו, ולתפיסת

עולם בעלת ערך שגורמת לך לשקול בצורה יסודית ומעמיקה את המתרחש סביבך, לא לקבלו בצורה עיוורת. אין הכוונה לאי ציות באשר הוא, אלא למצבים בהם אי ציות הוא אקט מוסרי ומתבקש, טען. הטוענים שיש לטפח את מדעי הרוח ובמיוחד בעידן הטכנולוגי בו אנו חיים, אוחזים בהצדקתה של קריאת התיגר, מצדדים בסקרנות, בחשיבה יצירתית, בחשדנות כלפי סמכות ובחקירת הצדקות להתנגדות לדעה השלטת.

מאי נפקא מינה? שחברות הייטק – כך לפחות פורסם ב-TheMarker – מעוניינות להעסיק חוקרים במדעי הרוח שיאתגרו את המערכת.

אך לא רק מדעי הרוח מייצגים תפיסה זו אלא המדע בכללותו. מאז קרל פופר, אוחז המדע בקביעתו שתאוריה נחשבת מדעית אם היא ניתנת להפרכה. ושהמדע ככלל מתקדם אך ורק על-ידי הפרכות. ואם תרצו על-ידי קריאת תיגר על היסק אינדוקטיבי של תהליך מחקרי באשר הוא. במילים אחרות, יש אם כן להתייחס לכל תאוריה מדעית כאל השערה, משום שצריך להניח שאפשר להפריכה על-ידי ניסויים שטרם חשבו עליהם.

כל תפיסה שמוטמע בה רעיון של קדמה מניחה ששבירת מיתוסים, הצגת פרשנות היסטורית חדשה, רעיון פסיכולוגי מאתגר וכיוצא באלה, הינם בחזקת הכרח לחברה ראויה.

אך מה הם הגבולות של קריאת התיגר?

מחוללי המהפכה הצרפתית נעו מקריאת תיגר על המשטר המלוכני ובעלי הפריבילגיות, להגדרת עצמם כמייצגי עליונותו של "הרצון הכללי" והנהיגו משטר טרור. השיטה הקומוניסטית שאתגרה את החשיבה הכלכלית-היסטורית-חברתית, התמקדה כדי לבסס את שלטונה, במדיניות של "קפיצת הדרך" והנהיגה משטר טרור.

אך לא צריך ללכת רחוק כדי לזהות מה קורה כאשר ייצוגים של מיתוסים לאומיים הופכים למכשיר בידי המדינה, בעוד תהייה, שאלה, ערעור על מוסכמות - אפילו לא בהכרח קריאת תיגר - מתויגים כ"כפירה בעיקר". הנה משרד החינוך מאשר סיור של תלמידים בחברון רק אם לא ייפגשו עם אנשי "שוברים שתיקה", או נשות "מחסום ווטש". ובנוסף, כופה על התלמידים כתנאי לאישורו רק פגישות ושיחות שמונחות על-ידי מתנחלי חברון.

ונשאל גם, האם במדינת היהודים, משום שהרעיון הציוני נטוע בה כמענה ההכרחי לרדיפת היהודים, הינך אמור להיות לויאלי, צייתן ונאמן ולקבל על עצמך כל מה שהסמכות מלמעלה קובעת? ואולי נכון יותר לשאול, האם העתיד של כל אחד ואחת מאיתנו אינו כרוך בכך שנכיר ונפנים שקריאת תיגר היא מרכיב הכרחי בהתפתחות הזהות האישית והקבוצתית שלנו.

נשמח לקבל מכם מאמרים לגיליון מספר 14 של דברים.

מועד אחרון לקבלת מאמרים לגיליון מספר 14 הוא 31 בדצמבר 2020 לכתובת dvarim@oranim.ac.il
את כללי כתיבת המאמרים תוכלו למצוא ב- <http://app.oranim.ac.il/dvarim>

בברכה
פרופ' נעימה ברזל
עורכת דברים